

Impresjonizm w liryce Tetmajera i Kasprowicza

Katarzyna Dzieł

Okres Młodej Polski pełen jest różnorodnych „izmów”. Ta wielość równorzędnych, często konkurujących ze sobą tendencji literackich dawała ówczesnym twórcom możliwość prób w każdym nurcie. W ten sposób u poetów młodopolskich można znaleźć cechy wielu prądów. Pisarze przechodzili kolejne etapy w swoich utworach. Jednym z nich był impresjonizm, który możemy znaleźć zarówno u Tetmajera, jak i Kasprowicza – czołowych poetów Młodej Polski. Synonimem impresjonizmu jest, jak twierdzi Lange, poezja nastrojowa.¹ Poeci ograniczają się do uchwycenia bezpośredniego, przelotnego wrażenia, nie wykraczają poza spostrzeżenia i wrażenia, wyostrzają sprawność wrażliwości zmysłów u odbiorcy.²

Chmielowski twierdzi, że pisarze impresjonistyczni „starają się utrwalić w kreacjach artystycznych przelotne, często na pozór nieuchwytnie stany swej duszy, wywołane bodźcem wewnętrznym czy zewnętrznym, zyskując tym sposobem dla uczuć osobistych, dla subiektywizmu nowe w poezji uprawnienie”.³

Impresjonizm najbardziej widoczny jest u Kazimierza Przerwy – Tetmajera w cyklu liryków krajobrazowych „Z Tatr”. Natomiast Jan Kasprowicze przeplata impresjonizm z symbolizmem w cyklu czterech sonetów „Krzak dzikiej róży w Ciemnych Smreczynach”.

Tetmajer uważany jest za mistrza impresjonizmu. Był on niezrównanym kolorystą, „umiejącym zwłaszcza w swoich poetyckich pejzażach oddać całą ich ruchliwą zmienność, kolorystyczną różnorodność, obecność atmosfery, grę refleksów świetlnych i cieni. Był prawdziwym wirtuozem w sztuce nastrojów, dysponującym w tym zakresie niezwykle bogatą i szeroko rozpiętą gradacją barw, od jasnych, pełnych wiosennego zachwyty pięknością świata poprzez melancholijne rozmarzenia i szarzyzny zmierzchnię aż po ciemne, niskie tonacje.”⁴

W cyklu „Krzak dzikiej róży...” Kasprowicza przyroda jest motywem lirycznym. „Natura staje się obrazem harmonii świata, źródłem uciszenia, nieskończonym objawieniem się piękna.”⁵ Z jednej strony pojawia się symbolika limby, czy róży, a z drugiej „doskonałe wykończenie czysto malarskich wartości obrazu, impresjonistycznie traktowanych walorów kolorystycznych, świetlnych i przestrzennych.”⁶

Na podstawie głównych cech impresjonizmu w poezji postaram się pokazać ten prąd literacki w twórczości tych twórców. Jednym z typowych chwytów poetyckich jest personifikacja. Ujawnia się ona wyraźnie w „Melodii mgieł nocnych” Tetmajera.

„lekką z wiatrem płasajmy po przestworów głębinie...”

Okręcajmy się wstęgą naokoło księżycy,

[...]

Oto gwiazdę, co spada, lećmy chwycić w ramiona,

lećmy, lećmy ją żegnać, zanim spadnie i skona;”⁷

(s. 61)

Wrażeniem dominującym jest tutaj ruch. Unoszą się mgły i poprzez to powstaje jakby obraz tańca – „płasajmy”. To sprawia, że mgły są obdarzone życiem. One rozmawiają ze sobą, namawiają do płaszu. W ten sposób poeta wyraża ulotne, chwilowe doznanie.

Uosobienie widoczne jest również w „Krzaku dzikiej róży...”, gdzie tytułowy krzak

„Samotny, senny, zadumany,

Skronie do zimnej tuli ściany,

Jakby się lękał tchnienia burzy.”⁸ (s. 130)

Kolejną techniką stosowaną przez poetów jest synestezja, czyli połączenie ze sobą efektów kolorystycznych, świetlnych, dźwiękowych, zapachowych i dotykowych, które tworzą zupełnie nową jakość artystyczną.

Tytułowa „melodia mgieł nocnych” to jedynie taneczny ruch oparów mgielnych, który wywołuje subiektywne wrażenie słyszenia tanecznej melodii.

„Widok ze Świnicy do Doliny Wierchcichej” zawiera sugestię, że cisza może mieć barwę.

¹ por. H. Markiewicz, Młoda Polska i „izmy”, w: K. Wyka, Młoda Polska, t.1:Modernizm polski, Kraków 1987, s.333.

² por. M. Des Loges, Impresjonizm w literaturze. Sprawozdania z posiedzeń Wydziału Językoznawstwa i Historii Literatury Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, R XLL, 1948, s. 35.

³ op. cit. H. Markiewicz, s. 333.

⁴ A. Hutnikiewicz, Młoda Polska, Warszawa 2000, s. 100.

⁵ ibidem, s. 110.

⁶ ibidem, s. 110.

⁷ Wszystkie cytaty z K. Przerwy – Tetmajera wg wyd.: Kazimierz Przerwa – Tetmajer, Poezje, opr. J.Z. Jakubowski, Warszawa 1987.

⁸ Wszystkie cytaty z J. Kasprowicza wg wyd.: Jan Kasprowicze, Wybór poezji, opr. J. J. Lipski, Wrocław 1973.

„Ponad doliną się rozwiesza
srebrzystoturkusowa cisza
nieba w słonecznych skrach”

(s. 55)

Kasprowicz natomiast łączy wilgotność z bielą.

„W seledyn stroją się niebiosy,
Wilgotna biel wieczornej rosy
Błyszczą na kwieciu dzikiej róży”

(s. 132)

Ważna jest także muzyczność wiersza. Dbałość o brzmieniową stronę utworu. Wrażenia słuchowe odbijają się w środkach dźwiękonaśladowczych, np.: „szumiący potok”, „drzemiący las”(„Widok ze Świnicy...”); „spieniony potok huczał kaskadami”(„W białem”) u Tetmajera. Natomiast „szurna sikława mknie po skale” w cyklu Kasprowicza.

Rytmiczność utworu uzyskuje się również dzięki zastosowaniu eufonii.

„Szurna sikława mknie po skale,
Pas rozwijając srebrmolity,
A przez mgły idą, przez błękity,
Jakby wzdychania, jakby żale”

(„Krzak dzikiej róży...” s. 131)

„Czasem błędzącej trzody po uboczy
spiżowe dzwonki dźwięczały w przezroczy;
czasem wiatr drzewa szumiące kołysze;”

(„W białem” s. 57)

Poprzez nagromadzenie głosek syczących, szumiących i ciszących poeci uzyskali płynny rytm wierszy.

W utworach impresjonistycznych znacząca jest również odświeżość języka, czyli stosowanie np. neologizmów:

„i jakaś dziwna mię pochwyca
bez brzegu i bez dna tęsknica,”

(„Widok ze Świnicy...” s. 56)

„...taśmy słoneczne się wleką

[...]

owstężające błękitne zamrocza”

(„O zmroku” s. 59)

Tetmajer w pierwszym fragmencie określa rozmiar swojej tęsknoty, a w drugim obrazuje promienie słoneczne okalające mrok. Takie chwytów uniezwykłą obraz. Staje się on bardziej tajemniczy.

Liczne epitety stosowane w wierszach tych poetów oddają różnorodność barw, tak ważnych w twórczości impresjonistycznej: „srebrnotęczowy sznur”(„Widok ze Świnicy...”); „po jasnym tle błękitu / złocistobiałe chmurki”(„W lesie”); „bladorożowe, przez łąki i lasy / i lilijowomodre wiszą pasy”(„O zmroku”). W cyklu Kasprowicza „Słońce w niebieskim lśni w kryształach”; „W bladobłękitne, wiewne fale”; „W seledyn stroją się niebiosy”. Kolory, tak często przywoływane w poezji impresjonistycznej, stwarzają swój własny świat, pełen nastrojowości i delikatności. Niewyraźne, stonowane barwy połączone z grą światła dają niepowtarzalne, ulotne wrażenie.

Rzeczywistość w cyklu „Krzak dzikiej róży...” „traktowana jest jako kompozycja plam barwnych”⁹:

„Krzak dzikiej róży pąs swój krwawy

Na plamy szarych złomów ciska”

(s. 130)

Światło należy do najważniejszych elementów obrazu¹⁰: „Światłością stały się granity”; „blaski turnic”. Charakterystyka kolorystyczna jest bogata nie tylko ilościowo, lecz i jakościowo poprzez precyzyjną analizę odcieni i barw.¹¹

Chwilowość i ulotność poeci osiągają również przez wprowadzenie do utworów motywów onirycznych. Stawy „drzemią”, krzak jest „senny” i „do ścian się tuli, jakby we śnie” u Kasprowicza. „Wolno i sennie” po niebie przemieszczają się chmurki; smreki „sennie szumią”. Senność tych fragmentów stwarza nastrój spokoju i efekt wyciszenia. Sen jest czymś płynnym, często zamazany, tak jak świat impresjonistyczny.

Kasprowicz i Tetmajer w swych wierszach z precyzją stosują także wyznaczniki typowo językowe.

Widać wyraźne mnożenie przymiotników przy tym samym rzeczowniku. Krzak, który jest „samotny, senny, zadumany”; las z kolei „głuchy, smrekowy”, ściana „naga, szara, stroma”. Takie zbitki przymiotnikowe mają zobrazować przyrodę, uwypuklić jej cechy.

⁹ J. Kasprowicz, Wybór poezji, opr. J. J Lipski, Wrocław 1973, s. XLVI

¹⁰ por. ibidem, XLVI.

¹¹ por. ibidem, XLVI.

W wierszach tych zastosowane jest widzenie z perspektyw dalekich. Stworzenie dystansu powoduje pokazanie odległości podmiotu lirycznego od doskonałej przyrody, co prowadzi do nastroju melancholii. Najczęściej dystans realizowany jest przez zaimki nieokreślone: „Świstak gdzieś świszcząc spod kamienia” („Krzak dzikiej róży...”); „czasem ktoś krzyknął” („W białem”); „gdzieś na skalną ścianę padł...” („blask” („O zmroku”). Podmiot jest oddalony i wyraźnie to sygnalizuje: „Taki tam spokój...”; „Patrzę ze szczytu w dół...” („Widok ze Świnicy...”); „W głębi wąwozu...” („W białem”). Oprócz chwytów strukturalnych, obrazujących impresjonizm poetycki, mamy do czynienia z uzewnętrznieniem w utworach życia wewnętrznego i przeżyć także w stylu impresjonistycznym. Jest to psychizacja obrazu. Uczucia rodzące się w duszy zostaną w wierszach wymienione w krajobrazach. Obraz przyrody staje się ucieleśnieniem chwilowego, subiektywnego doznania podmiotu lirycznego.

Tak dzieje się w „Widoku ze Świnicy...” Te doskonałe piękno przyrody wzbudza w człowieku refleksję nad jego dystansem do natury i beznadziejnością rzeczywistości, w której żyje. Odległość podkreślona jest już na początku utworu, a wyznaczenie zostaje dokończony w ostatnich strofach.

„Pode mną przepaść

Patrzę w dal”

Ta przepaść rodzi poczucie nostalgii, smutku i żalu. Uczucia te są niepewne, co uwypukla smutną sytuację człowieka. Jawią się tutaj dwie rzeczywistości. Ta, w której żyje podmiot i ta druga, gdzieś daleko, która jest w zasięgu wzroku, ale nie można w niej egzystować. Dlaczego? Trzeba żyć w świecie innym, drastycznym, pełnym chciwości, niepokoju, kłamstwa.

Ten pejzaż jest tylko odskocznią, ideałem, do którego człowiek nigdy nie dotrze poganiany postępowaniem cywilizacji. Nie można wrócić do przeszłości, ale trzeba brnąć dalej w realny świat.

W „Melodii mgieł nocnych” płas mgieł wzbudza w podmiocie chęć przyłączenia się do przyrody, pragnienie oderwania się od ziemskich spraw. Ucieczka to możliwość zespolenia się z naturą.

Natomiast u Kasprowicza w tej sferze impresjonizm ustępuje miejsce symbolizmowi. W cyklu „Krzak dzikiej róży...” wizualna strona świata przedstawionego zorganizowana jest według wymogów impresjonizmu, który jest tutaj otoczką wprowadzającą symbolizm „róży” i „limby”. Jednak bez tego otoczenia nie byłoby utworu. Krajobraz namalowany został tu barwnymi plamami. Kolory są pastelowe, tylko róża odbija się swoją pałową. Ważne jest także oświetlenie. Słońce z różnym natężeniem oświetla obraz, który zmienia się w czasie. Pierwszy sonet to zapis poranka, drugi – południa, trzeci – popołudnia, a czwarty – wieczoru. Taka zmienność krajobrazu pod wpływem oświetlenia była przedmiotem zainteresowania malarzy impresjonistów. Kasprowicz w ten sposób „namalował” słowami jeden wycinek pejzażu o różnych porach dnia. Ten impresjonistyczny obraz jest tłem, uzupełnieniem i zarazem podstawą symbolicznego znaczenia utworu.

W omawianych cyklach Tetmajera i Kasprowicza obecny jest impresjonizm. U pierwszego poety ten prąd literacki gra rolę pierwszoplanową, natomiast u drugiego jest on dopełnieniem lub też niezbędnym wyjściem dla symbolizmu. Twórcy w swoich utworach zaprezentowali typowe chwyt i metody impresjonistyczne: synestezja, muzyczność, personifikacja, psychizacja. Poeci obrazowali poprzez te chwyt i chwytowe i przelotne wrażenia, niepokoju, tęsknoty, melancholii. Przyroda odzwierciedlała stan ich duszy. To prowadziło do prób takiego opisu pejzażu, który by oddał ten subtelny nastrój. W opisie takim największej roli nie odgrywał kształt przedmiotu, ale jego barwa, odbicie i załamanie w nim światła. Poeci w ten sposób przekazywali odbiorcy jedynie i aż wrażenie uczuciowe, jakie w nich wywołał oglądany świat.

Opisy wspaniałej i migocącej barwami przyrody tatrzańskiej w „Krzaku dzikiej róży...” Jana Kasprowicza zostały stworzone malarską techniką impresjonizmu, polegającą na ewokowaniu i uchwyceniu wrażeń i ich zmienności. Krajobraz ten zachwyca wspaniałością kolorystyki, zmieniającą się w każdej chwili. Zaczynając od barw szarych tworzących mroczny obraz gór, poprzez kolorystykę jaśniejszą i przyrodę rozświetloną przez słońce.

Dla Tetmajera natura była schronieniem i miejscem obecnym w jego biografii od urodzenia. Dlatego też poeta patrzył na przyrodę tak, jak patrzy na świat malarz impresjonista. Zamykał w swoich utworach pełnię chwilowego wrażenia z całą jego ulotną zmiennością kolorytu, światła, cieni, powietrza. Poprzez chwyt i impresjonistyczne wiersze jego odślaniały skrytą, tajemniczą duszę przyrody, pojętej jako byt psychiczny, jej smutki i bóle, ale także stany wewnętrzne wypowiedzianego się w tych wierszach podmiotu.¹²

W twórczości obu poetów mamy do czynienia z impresjonizmem. Jednak u Tetmajera jest on bardziej rozbudowany i obecny we wszystkich sferach utworów. Natomiast Kasprowicz wprowadził ten prąd w wizualnej stronie świata przedstawionego cyklu „Krzak dzikiej róży w Ciemnych Smreczynach.”

BIBLIOGRAFIA

Des Loges M., Impresjonizm w literaturze. Sprawozdania z posiedzeń Wydziału Językoznawstwa i Historii Literatury Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, R XLL, 1948.

Hutnikiewicz A., Młoda Polska, Warszawa 2000.

Kasprowicz J., Wybór poezji, opr. J. J. Lipski, Wrocław 1973.

Markiewicz H., Młoda Polska i „izm”, w: K. Wyka, Młoda Polska, t. 1: Modernizm polski, Kraków 1987.

Przerwa – Tetmajer K., Poezje, opr. J. Z. Jakubowski, Warszawa 1987.

¹² por. A. Hutnikiewicz, Młoda Polska, Warszawa 2000, s. 98 – 99.